

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XIX

NeŐir Heyeti — Editorial Board

Halil İNALCIK — Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY — İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER — A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XIX

İstanbul - 1999

Sahibi : **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail Özdoğan

Tel: (0212) 518 26 09 Fax : (0212) 518 26 63

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat GÖYÜNÇ

Tel: (0216) 333 91 16

Basıldığı Yer : **KİTAP MATBAACILIK**

Tel: (0212) 567 48 84

Cilt : **FATİH MÜCELLİT**

Tel: (0212) 501 28 23 - 612 86 71

Adres : **ENDERUN KİTABEVİ** Büyük Reşitpaşa Cd. Yümnü İş Merkezi No: 46
Beyazıt - İSTANBUL Tel. (0212) 528 63 17 - 528 63 18

daha zalim, Asurlular'dan daha güçlü, Holopherne' den daha şiddetli" olarak göstermekte (s. 325) ve iki imparatorluğu (Bizans ve Trabzon) birer İslam ülkesi haline getirmesinden yakınmaktadır. Cem'in Fransa'ya gönderilmesini ise Hıristiyanlık dinine sayısız yararlar sağlayacağından söz etmektedir. Eserinin son bölümü ise Cem'in Roma'ya gitmesi ile ilgili bilgileri kapsamaktadır.

Vatin'in çalışması Caoursin'in eserinden alınmış gravürlerle bezenmiştir. Ayrıca Cem'in doğudaki ve Avrupa'daki konak yerlerini gösteren iki harita eserde yer almaktadır. *Vâkıat'* in tıpkıbasımının da çalışmanın sonuna eklendiğini belirtmek gerekir.

Sonuç olarak Vatin, bu araştırmasıyla Cem Sultan ve dönemi ile ilgili iki kaynağı bilim çevrelerinin daha kolaylıkla yararlanabileceği bir konuma getirmiş, verdiği bilgilerle ve dipnotlarıyla her iki eserin ortaya koyduğu sorunların çözümüne önemli bir katkıda bulunmuştur.

Zeki ARIKAN

La première histoire de France en Turc Ottoman chroniques des padichahs de France 1572, (Osmanlı Türkçesinde ilk Fransa Tarihi Fransa Padişahları Tarihi 1572) Traduite et publiée sous la direction de Jean-Louis Bacqué- Grammont, Editée avec le concours de la sous-direction des Sciences Sociales et Humaines et de l'Archcologie au Ministère des Affaires Etrangères, etc...Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul, Varia Turcica, XXX, L'Harmattan Paris-Montréal, LXXIX + 215 s.

İslam tarihçiliği; İslam siyaset ve uygarlığının dışında kalan ülkelerin tarihine, istisnaları görülmekle birlikte, sınırlı bir ilgi göstermiştir. Bu kuralın Osmanlı tarihçiliği için de geçerli olduğunu Prof. Lewis dile getirmektedir.¹ Gerçekten XV. yüzyılda ilk ürünlerini vermeye başlayan Osmanlı tarihçileri uzun süre Batı kaynak ve eserlerinden oldukça sınırlı ölçüde yararlanmışlardır. XV-XVI. yüzyıllarda bunun ilgi çekici birkaç örneğini görüyoruz. Sözgelimi, Kemalpaşazade, Orhan Gazi dönemi olaylarını anlattığı *Tevarih-i Âl-i Osman*'ın ikinci defterinde Bulgar prensliğinin fetihten önceki durumunu anlatmak için *Lisan-ı Yunani* üzere yazılan bir kaynağın çevirisinden yararlandığını belirtmektedir. Ancak bu kaynağın niteliği hakkında kesin bilgimiz yoktur.² Yine Kemalpaşazade, Ayasofya tarihinden söz ederken Rumca'dan Farsça'ya çevrilen bir kaynağı kullanmıştır.³ Bu kitabın yazarı

¹ B. Lewis , "The use by Muslim Historians of non- Muslim Sources", *Historians of the Middle East*, (ed. B. Lewis -P.M. Holt) Oxford Univercity Press, 1964, 180-191.

² Kemalpaşazade, *Tevarih-i Âli Osman*, (yay. Şerafettin Turan), Ankara,TTK., 1983, II, 99.

³ "Tarih-i Ayasofya ki lisan-ı Yunani üzerine merkum ve mestur olmuştu. Merhum Sultan Mehmet Han zamanında Farisiye tercüme olup mezbur ve mesfur olmuşdu. Kemalpaşazade, *Tevarih-i*

Diegises'tir.⁴ Bu bir iki örnek, Osmanlı tarihçiliğinin yabancı dilde yazılmış kaynakları kullanma ya da onlara ulaşma konusundaki çabalarının ne kadar sınırlı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. 1580 yılında III. Murat adına kaleme alınan *Tarih-i Hind-i Garbi* başlığını taşıyan, yeni dünyanın İspanyollar tarafından zaptını anlatan aynı zamanda bu ülkelerin insan, hayvan ve bitki örtüsü üzerinde oldukça ayrıntılı bilgi veren eserin, *Tarih-i Hind-i Garbi*'nin, çok geniş ölçüde Batı dillerinden yapılan çevirilere dayandığı bugün artık anlaşılabilir bulunmaktadır.⁵ Öte yandan efsanevi Fransa kralı Faramund'dan başlayarak IX. Şarl'a kadar Fransa kralları tarihini kapsayan ve doğrudan doğruya Fransızca'dan çevrilmiş bulunan bir eserin önemini özellikle belirtmek gerekir. Öteden beri, Reisülküttap Feridun Ahmet Bey'in (öl. 1583) Divan Tercümanı Hasan bin Hamza ve Kâtip Ali bin Sinan'a bir Fransa kralları tarihini Türkçe'ye çevirttiği ve bu çevirinin 1572 (Mayıs- Ağustos) yılında tamamladığı ve söz konusu eserin tek yazmasının Dresden Kütüphanesi'nde bulunduğu bilinmektedir.⁶ *İslam Ansiklopedisi*'ne "Feridun Bey" maddesini yazan J. H. Mordtmann, Feridun Bey'in *Münşeatü's-selatin*'in mukaddimesinde *Nüzhetu'l ahbar* adında Fransa tarihine dair bir risaleden söz ettiğini yazıyorsa da bu doğru değildir.⁷ Çünkü bu eser Sokullu Mehmet Paşa namına kaleme alınmıştır ve Sigetvar seferinden başlamak üzere iki yıllık olayları kapsamaktadır.⁸

Şimdiye kadar varlığı bilinen ve zaman zaman söz edilen bu eser hakkında ilk ayrıntılı araştırmayı Fransız tarihçisi Jean-Louis Bacqué-Grammont yaptı. Bacqué-Grammont, 1994 Eylülünde XII. Türk Tarih Kongresi'ne sunduğu bir bildiri, yazmayı tanıtmış, içindeki bilgileri değerlendirmiş ve yakın bir zamanda bu eseri yayınlayacağını duyurmuştu.⁹ Bacqué-Grammont gerçekten verdiği sözü tuttu ve eser büyük bir cilt halinde gün ışığına çıktı. Kitap İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları, Varia Turcica dizisinin 30. yayını olarak Fransa ve

Âli Osman, (yay. Şerafettin Turan), TTK, VII. Defter, 1956, VII, 76 (İstanbul'un fethinden sonra Rumca eserlerin Türkçeye çevrilmiş olabileceği konusunda bk. A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* 1970, 52).

⁴ Ayasofya efsaneleriyle ilgili Türkçe ve yabancı kaynakların değerlendirilmesi için bk. Stefanos Yerasimos, *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (çev. Şirin Tekeli), İletişim, İstanbul, 1993.

⁵ Thomas D. Goodrich, *The Ottoman Turks and the New World A Study of Tarih-i Hind-i Garbi An Sixteen Century Ottoman America*, Wiesbaden, 1990.

⁶ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev. Coşkun Üçok), Ankara, Kültür Bakanlığı, 1982, 118-120; Nejat Göyünç, "Tarihçiliğimizin Dünü" , *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Felsefe Kurumu, Ankara, 1977, 242.

⁷ J. H. Mordtman, "Feridun Bey", *İslam Ansiklopedisi*, IV, 569-570.

⁸ Feridun Ahmet Bey, *Münşeatu's-Selatin*, İstanbul, 1274-1275, I, 16. krş. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, II, 363.

⁹ Jean-Louis Bacqué- Grammont, "Tevarih-i Padişahân-ı France, Feridun Bey'in Az Bilinen Bir Yapıtı Tevarih-i Padişahan-ı France" Üzerine Bazı Düşünceler" XII. Türk Tarih Kongresi, Eylül 1994 (baskıda).

Montreal (Kanada)'de basıldı, fakat dağıtımı uzun süre gecikti, ancak 1998 yılı sonuna doğru piyasaya verilebildi.

Tevarih-i Padişahân-ı Françe Dresden (=TPFD) Türkçe metnin günümüz Fransızcasına çevirisini esas alan ve dayandığı kaynakları da kapsayan bir yöntemle yayına hazırlanmıştır. Fakat asıl metne geçmeden önce TPFD'yi değişik açılardan değerlendiren çeşitli yazarların araştırmalarına yer verildiğini belirtmek gerekir. Bu yazılar kitabın 80 sayfa gibi uzun bir bölümünü içermektedir. Bu incelemeler TPFD başlıklı eseri yerli yerine oturtmamıza, sağlıklı biçimde değerlendirmemize olanak vermektedir. Bacqué-Grammont önsözde Dresden Kütüphanesi'nde tek nüsha olarak bulunan yazmanın kütüphanenin katalogunda yer aldığını belirterek, şimdiye kadar F. Babinger ve B. Lewis'in¹⁰ bu esere dikkat çekmiş olduklarına işaret etmekte, yazmanın niteliği ve bu çeviride Reisülküttap Feridun Ahmet Bey'in rolü üzerinde durmakta, ayrıca böyle bir eserin çevrilmesindeki gerçek nedenleri kavramamızın güç olduğunu vurgulamaktadır. Acaba böyle bir çeviri Fransa'nın tarihsel geçmişine duyulan ilginin mi bir sonucudur? Yoksa söz konusu yazmanın derkenarında sözü edilen, fakat şimdiye kadar ele geçmeyen "Romanilerin Tarihi"nin bir devamı olarak mı düşünülmüştür? Her ne olursa olsun Bacqué-Grammont bu çevirinin "merak ve hoşgörü" gibi iki büyük onurlu değeri bağrında taşıdığını vurgulamaktadır. Daha sonraki yazıları göz önünde bulundurursak bu soruları yanıtlamak belki biraz kolaylaşacaktır. Bacqué-Grammont, ayrıca TPFD'nin yayınıyla ilgili olarak uygulanan yöntem konusunda bilgi vermektedir.

Bernard Guenée de bu çeviriye bir *ilgi* ve *merak* bağlamında değerlendirmekte ("Introduction à l'appétit d'histoire, VII-XII") aynı zamanda XIII. yüzyıldan başlayarak XVI.yüzyılın ikinci yarısına kadar Fransa'da yazılan belli başlı vekayinameleri ele almaktadır. Bunlar arasında TPFD'ye esas olan kaynaklar da bulunmaktadır. Ona göre İnebahtı savaşından bir süre sonra, Türk yöneticilerinin üzerinde hiçbir şey bilmedikleri Fransa tarihi konusunda bilgi sahibi olmalarını arzu eden Reisülküttap Feridun Bey, iki yardımcısını göreve çağırdı. Bunlar büyük bir olasılıkla Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan Fransızca eserleri gözden geçirerek, her hükümdar dönemini kısaca ele alan *Receuil des Effigies des Roys de France*¹¹ (=Fransa Krallarının Portreleri Derlemesi) başlıklı kitabı çeviri için esas aldılar. Ayrıca ellerinin altında bulunan diğer Fransızca tarihlerden de yararlanarak bu çeviriye ortaya koymuş oldular. B. Guenée haklı olarak bu Fransızca kitapların İstanbul'a nasıl ulaştıkları sorusuna yanıt aramakta ve kimi diplomat ve gezginlerin bunları Doğuya götürmüş olabileceklerini olası görmektedir. Bu dönemde Doğu'dan Batı'ya yığınla yazma götüren bazı

¹⁰ Krş. B. Lewis, "The Use by Muslim Historians...", 184; Prof. Lewis, yakın zamanda yayımlanan bir kitabında TPFD'nin Türkçeye çevrilmesinin, Türklerin Batı uygarlığına duyduğu bir ilginin sonucu olduğunu belirtmekte ve çeviri isteminin sadrazamdan kaynaklandığını söylemektedir. (B. Lewis, *Ortadoğu*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul,1996, 207).

¹¹ *Receuil des Effigies des Roys de France avec vn brief sommaire des genealogies, etc., A Paris, par François Despres..., 1567.*

diplomat ve gezginlerin Doğuya da bazı kitaplar götürmüş olmaları uzak bir olasılık değildir. Öte yandan TPF'D'nin büyük ölçüde *Receuil des Effigies...* başlıklı esere dayandığını aşağıda görüleceği gibi yapılan alıntılar doğrulamaktadır. Sonuç olarak TPF'D Doğ'u'nun Batı'yı tanıma çabasının son derece değerli bir kanıtı olarak görülmektedir.

Türkçe çevirinin ana kaynağının *Receuil des Effigies* olduğu üzerinde özellikle duran Frank Collard'a göre, böyle bir çevirinin amacı Türk okuyucularını Fransa'nın geçmişi hakkında özet olarak aydınlatmaktır. Bu bakımdan çeviri tek bir kaynağa dayanmamakta ve belki XVI. yüzyıl Fransız tarihçiliğinin ortaya koymuş olduğu ürünlerin, deyim yerindeyse, bir bileşkesi durumundadır. ("Feridun Bey au pays des rois de France..., XIII-XIX,= Feridun Bey Fransa Krallarının Ülkesinde...")

Öte yandan Françoise Pélişson-Karro, "Zambaklar Bahçesi Gerçek Portreleri İçinde Fransa Padişahlarının Özü ve Varlığı (= *Le Jardin de lys, essence et existence des padichahs de France à travers leurs vraies effigies, XXI-LI*) uzun araştırmasında 1572 yılında Fransa krallarının soy kütüğüne ilişkin bir eserin Türkçeye çevrilmesinin gerek Fransa, gerek Avrupa açısından ortaya koymuş olduğu sorunları çözmeye çalışmaktadır. Çünkü Dresden Kütüphanesi'ndeki el yazması Akdeniz ilişkileri açısından önemli bir aşama olarak görülmektedir. Yazma, İnebahtı'daki Türk yenilgisi ile Fransa'daki Saint-Barthélemy katliamı arasında tarihlenmekte ve rastlantıyı Osmanlı bürokrasisinin basit bir merakı ile açıklamak olasılığı bulunmamaktadır. Pélişson-Karro, sorunu XVI. yüzyıl Fransız tarihçiliği bağlamında değerlendirerek, söz konusu yüzyılın bütün tarihsel yapıtlarını eleştiri süzgecinden geçirmekte, bunlarla TPF'D arasındaki bağlantıları ortaya koymaktadır. Jean Bouchet'nin Fransa krallarının eski ve yeni soy kütüğü...(*Les Anciennes et modernes geneologies des Roys de France etc...*, 1527) başlıklı eseri ile Fransa'da krallık kurumu, sağlam bir propaganda malzemesine sahip bulunuyordu. Öte yandan Du Tillet kardeşlerin Fransa krallarının tarihine ilişkin derlemeleriyle XVI. yüzyıl Fransız tarihçiliği sağlam ve tutarlı sentezler yapabilme gücüne erişmiş bulunuyordu. Bu aşama TPF'D'nin niteliğini daha iyi kavramamıza yardımcı olmaktadır. Yukarıda sözü geçen ve yazarı belli olmayan *Le Recueil des Effigies des Roys de France...* Yazarın ele aldığı sonuncu kaynak olarak görülmektedir. Bu eser, Fransız krallarının gravürlerini de kapsamakta ve böylece oldukça zengin bir görsel malzemeyi barındırmaktadır. Burada kralların genellikle zırhlı bir şövalye kılığında temsil edilmeleri de ayrıca dikkati çekmektedir. Yazar bu savaşı görüntülerin kaynağının ise *Le Promptuaire des Médailles* olduğu üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda Şarlman yirmi dördüncü Fransa kralı, Roma İmparatoru olarak temsil edilmektedir. Pélişson-Karro, bu ve buna benzer eserlerdeki propaganda öğelerine de özellikle dikkati çekmektedir. İşte Osmanlı bürokrasisinin tam bir çeviri olmaktan çok, yoruma dayalı bir çeviri için temel aldığı kaynak budur.

Jean-Louis Bacqué-Grammont, çeviride Fransızca metne ne derece bağlı kaldığı ya da sadakatsizlik gösterildiği sorununu ayrı bir çalışmada ele almaktadır. ("Autour d'une

traduction: fidelités et trahisons”, LIII-LX=Bir çeviri çerçevesinde: bağlılık ya da sadakatsızlık). TPF 106 yapraktan oluşmakta ve her sayfada 11 satır bulunmaktadır, yazı nesihdir ve oldukça kolay okunmaktadır. Ancak Fransızca kökenli özel adları ve deyimleri çözmek bir Türk okuyucusu için pek kolay görünmemektedir. Eser efsanevi kral Faramund’dan başlamak üzere IX. Şarl’a kadar 61 Fransa kralının saltanat dönemini kapsamaktadır. Bütün krallara uygulanabilecek ortak bir plan söz konusudur; tahta çıkış tarihi, bir önceki kralla akrabalık derecesi, tahta geçmesinin yasal dayanağı, özel olarak belli başlı olayların aktarılması, kralın ölüm yılı ve gömüldüğü yer...

Bacqué-Grammont, sözkonusu eseri Türkçeye çevirenlerin, belirli deyim ve kavramları bilmediklerinden ötürü bir takım yanlışlıklara düştüklerine dikkatimizi çekmektedir. Sözgelimi 1559 yılında, bir çeşit cirit oyunu olan Tournoi’da, II. Henry’nin ağır biçimde yaralanması bir savaşın sonucu gibi gösterilmiştir. Öte yandan Charles Martel’in Puvatya’da Arapları kırması, Osmanlıcada *katl-i âm* tamlamasıyla karşılanabileceği halde bu eylem *kassablık* sözüyle aktarılmıştır. Kimi kralların çocuklarının nikâhsız olarak dünyaya gelmesi bunların *veled-i zina*, analarının da *fahişe* olarak adlandırılması Fransız geleneklerine pek uygun düşmemektedir. Yanılgının bir başka kaynağı da Avrupa, daha doğrusu Fransız feodalitesiyle ilgili kavramların çevirmenler için tamamen yabancı olmasıdır. Bu nedendir ki, *vassal* sözü her zaman *padîşah*, *süzeren* deyimini de *harac-gûzar* olarak çevrilmiştir. Yine bu bağlamda ruhban, *kilise ademisi*, soylular *beg-zade*, uyruklar da *reaya* kavramlarıyla karşılanmıştır. Yine bu çerçevede *duc*’ler kimi zaman *duka* kimi zaman da *boy-begi* olarak adlandırılmaktadır. Kimi zamanda da Osmanlı haremine özgü *haseki* gibi terimler dahi kullanılmıştır. Olayların kronolojisi bazıları dışında miladi olarak verilmektedir (Hz. İsa Tarihi). Kilise kuralları *şeriat* olarak nitelendirilmekte, Rim Papa II. Grégoire’ın putkırana karşı *fetva* verdiği belirtilmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak olanağı vardır. Ancak verilenler herhalde çevirinin niteliği konusunda bir fikir vermektedir.

Altan Gökalp de (“Fransa ‘Han’larının Bir Tarihi”=Une Chronique des “Khans” de France, LXI-LXII”) başlıklı incelemesinde, Bacqué-Grammont gibi çeviride göze batacak tuhafılıklara işaret etmektedir. Örneğin, bir Alman kenti olan Gelsenkirchen, Gelsem-Girsem; Clermon ise Kıl-Orman biçimini almaktadır.

Ekmeleddin İhsanoğlu, sorunu “ötekinin tanınması” bağlamında ele almakta ve bir kültürel eşdeğerlilik üzerinde durmaktadır (“Connaissance de l’autre et equivalences culturelles, LXIII-LXIX). İhsanoğlu’na göre Reisülküttap Feridun Bey’in girişimi ilk “Batıcı” eğilim olarak görülmelidir. Bu, şüphesiz “öteki”ni anlama, tanıma eğiliminin bir sonucudur. İhsanoğlu bir süre sonra *Tarih-i Hind-i Garbi*’nin yazılmasını da yeni keşiflerin Osmanlı okuyucularına duyurulması, başka bir deyimle ötekilerini tanıma çabası çerçevesinde ele almaktadır. İhsanoğlu’nun değindiği başka bir konu da daha önceki katılımcıların da vurguladığı gibi çeviride, Fransa tarihinin, Osmanlı tarihçiliğinin “dil”i ile açıklanması

yoluna gidilmesidir. Nitekim Fransa kralları da Osmanlı padişahları gibi *saltanat sürmektedir*, çoğu kez *Fransa saltanatı babadan irs ile intikal* eylemektedir. Fransa soyluları *beg* ya da *Frenk begleri* olarak nitelendirilmektedir. Kültürel ve bilimsel gelişmelere çok az yer verilen TPF'de I. François dönemi işlenirken *ehl-i maarif*den söz edilmekte ve bu kralın *Ebu'l Maarif* namını aldığı belirtilmekte ve Paris şehrinde *üç medrese bünyad* eylediği üzerinde durulmaktadır. (s.168).

Uzun yıllardan beri Paris Milli Kütüphanesi'nde (Bibliothèque Nationale) Türkçe yazmalar bölümünde uzman olarak çalışan ve buradaki yazmalarla kaynakların tanıtılmasında önemli bir rol oynayan Bayan Annie Berthier, Ortaçağ'dan başlayarak XVIII. yüzyıl başlarına kadar Doğu-Batı kültürel ilişkilerini gözden geçirmektedir. Fakat yoğunlaştığı dönem XVI. yüzyıldaki ilişkilere, Ona göre *kralın "padişah"*, *sultanın ise "Grand Seigneur"* olması XVI. yüzyıldaki Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerin önemli bir kesişme noktasıdır (Quand le roi devint "padichah", et le sultan "Grand Seigneur: Regardes croisés entre la France et la Turquie au XVle siècle," LXXI-LXXIX). Berthier XIII-XIV.yüzyıllarda Anadolu'da beyliklerin kurulduğu, geliştiği, Osmanlı Devletinin tarih sahnesine çıktığı dönemde Batıya ulaşan haberlerin gittikçe ivme kazandığı üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda Niğbolu savaşında tutsak edilen ve Bursa'ya götürülen, aralarında Korkusuz Jean, Mareşal de Boucicaud gibi soyluların da bulunduğu Fransız tutsaklarının geri gönderilmesiyle olumlu bir Türk görüntüsünün çizildiğine de dikkati çekmektedir. XV. yüzyılın başında Gilles le Bouvier, Türkleri bütün "Sarazenlerin en dürüstü" gösteriyor ve onları "en açık yürekli kişiler" (*franches gens*) olarak tanımlıyordu. İstanbul'un fethinde sonra Doğu-Batı ilişkileri büyük bir artış gösterdi. Berthier'in anlatımına göre "II. Mehmet Hıristiyanların düşmanı olmakla birlikte, pek çok Avrupa Hükümdarına göre tam bir "Rönesans adamıydı".

Fransa'da Muhteşem Süleyman olarak bilinen Kanuni zamanında Türkiye-Fransa arasındaki ilişkiler yepyeni bir anlam ve içerik kazandı. Kapitülasyonlarla bu ilişkiler ekonomik ve ticari gelişme sürecine girdi. Bu süreçte "İsa'nın mezarını gasp eden Türk" yerini daha gerçekçi bir imgeye bırakıyor, Fransa'da "zambakla hilalin birliğin"den yana olanların sayısı artıyordu. Ancak bütün bunların ötesinde Türk, Avrupa için büyük bir korku kaynağı olarak görülüyor, Ortaçağdaki Haçlı düşünceleri zaman zaman gündeme geliyordu. Ama yine de Türk, büyük bir ilgi kaynağı olmaya devam ediyordu. Vaktiyle Clarence Dana Rouillard'ın¹² ayrıntılı olarak incelediği gibi *Türk*, Fransız tarih, düşünce ve edebiyatında oldukça önemli bir kavram olarak sürekli bir araştırma konusu olmaya devam ediyordu. XVI. yüzyılda Guillaume Postel gibi ilk Fransız doğubilimcileri, eserlerini vermeye başlamışlardı. Gabriel d'Aramon'un elçiliğinin Türk-Fransız kültürel ilişkilerine açtığı yeni ufuklar, pek çok Fransız gezgin ve sanatçısının Osmanlı ülkesini ziyaretine ortam hazırladı. Nicolas de Nicolay, A. Thévet, Pierre Belon, P. Gilles bunların en seçkinleri olarak görülmektedir. İşte

¹² *The Turk in French History, Thought and Literature*, Paris, 1938.

TPFD'yi incelerken Türkiye ile Fransa arasındaki bu kültürel ilişkileri gözönünde bulundurmak ve bu ilişkilerin daha sonraki yüzyıllarda da devam ettiğini belirtmek gerekir.

Ana çizgileriyle gözden geçirdiğimiz bu katkılar, şüphesiz TPFD'yi daha sağlıklı değerlendirmemize olanak vermektedir. Bunu belirttikten sonra şimdi eseri biraz daha yakından tanımaya çalışalım:

TPFD'nin ilk yaprağının ön yüzünde *Tarih-i France* arka yüzünde ise *Der Beyan-ı Padişahan-ı France* kaydıyla besmele yer almaktadır. Bunun dışında çevirinin gerekçesini açıklayan herhangi bir açıklama, mukaddime ya da önsöz bulunmamaktadır. Metnin yayınında uygulanan yöntem şöyledir:

Türkçe metinden önce her hükümdarın dönemiyle ilgili tarihsel bir açıklama yer almaktadır, bunu Türkçe metin izlemektedir. Türkçe metin Bacqué-Grammont tarafından günümüz Fransızcasına çevrilmiş ve zaman zaman açıklayıcı notlar eklenmiştir. Ayrıca Türkçe çeviriye esas olan kaynak ya da kaynaklar da tespit edilmiş ve bu kaynakların ilgili bölümleri kitaba alınmıştır. Böyle bir yöntem çeviri ile kaynaklar arasında tam bir bağlantı kurulmasına olanak vermektedir. Bu çalışma ayrıca çok zengin bir görsel malzemeyi de kapsamaktadır. Her kralın bir ya da iki resmi kitabın ilgili bölümlerine serpiştirilmiştir. Bütün bu resimler Paris Milli Kütüphanesi'ndeki koleksiyonlarından derlenmiştir. Türkçe çevirinin dili oldukça yalındır. XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinden çok XV. yüzyıl tarihçiliğini anımsatan bir anlatımın çevirinin bütününe egemen olduğu görülmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi dönemin Türkçesine yabancı olan kimi ifadeler de çeviride kullanılmış bulunmaktadır. Fakat her ne olursa olsun aşağıda yaptığımız birkaç alıntı çevirinin dilinin yalınlığı konusunda açık bir fikir vermektedir. Sözgelimi Fransa'nın efsanevi kralı Faramund'dan söz eden bölüm şöyle başlamaktadır:

Bilgi ki vilayet-i Françenin evvelki padişahunun namı Fâramond olup babasının nâmına Mârkomir derlerdi (s.3).

Childebert I'in krallığı dönemi anlatılırken: *Altuncu Françe padişahu Şildiberd olup Kulovizün oğlu idi mezkûr sa'ir karındaşları ile memaliki taksim edüb paylaştı (s. 17)* denilmekte ve daha aşağıda şu anlatım dikkati çekmektedir:

Ammâ üçüncüsü kaçub keşiş oldu demek isterler ki evliyadan oldu.

Clotaire II'den söz edilirken sanki bir Osmanlı padişahının tahta geçişi anlatılmaktadır:

Mezkûr Kulôtaryô babası fevt oldukça dört aylık iken hilafet intikal eyledi...ol zamanda mezkûr Lônдрî veziriâzam idi (s.29).

Aynı zamanda Clotaire III için de benzer bir anlatım kullanılmaktadır:

Saltanat babasından irsle intikal eyleyüb Françe saltanatunun tacın giyüb pâdişah oldu.(s. 37). Yine bu bağlamda devlet yetkisinin saray nazırlarının eline geçmesi de şöyle anlatılmaktadır:

Bu ecilden sebep oldu ki Françe saltanatını mezkûr vezire ve vezirin oğullarına kalub padişah bir raiyyet mesâbesinde olub (s. 37).

Clovis III'ün dönemi işlenirken de şu anlatım dikkati çekmektedir:

On altıncı Françe padişahu Todorikun evvelki oğlu üçüncü Kuloviz olub karındaşı Hildeberd ile saltanatı üleşdiler ki mezkûr Hildeberd dahi bundan sonra Françe padişahu oldu (s.45).

Louis X le Hutin'in Paris Yüksek Mahkemesi binasını tamamlaması da şöyle anlatılmaktadır:

Yukarıda zıkr olunduğu üzre babasının Pariz'de bünyad eylediği âla sarayı bu padişah tekmiil eyledi ki re'aya ve bereyanun dâvaları anda istima olunub refahiyetde olalar. (s. 136)

Kültürel gelişmeler açısından François I dönemine özel bir yer verilmektedir. Bu kral zamanındaki kültürel gelişmeler Türkçe çeviride şu biçimde açıklanmaktadır:

Kendiye Ebu'l ma'arif deyü nâm konıldı ve şol kadar muhibb-i ma'rifet oldu-ki Pâriz şehrinde üç medrese bünyad eyledi-ki üç dürlü dilden ilm okuna ki lâtin ilmi ve ûrûm ilmi ve yahudi ilmi dür ve ilmi ziyade sevdüğünden ötüri bunlardan maada yedi ulum dahi ihya eyledi ki cemi sanaiün âlalarıdır.(s. 168)

Hemen hemen bütün kralların ölümü ve definleriyle ilgili olarak aynı kalıplaşmış anlatımlar kullanılmaktadır:

...senesinde mürd olub San-Den-nîz nan kilisede sair padişahlar ile maen defn olundu.

Bu örnekler çevirinin dili ve içeriği konusunda bir fikir vermeye yeterlidir sanıyoruz. Bunun dışında çeviri bağlamında üzerinde durulması gereken bir nokta da kimi deyim ve terimlerin, hatta bazı açıklamaların derkenar halinde verilmiş olmasıdır: Nitekim Faramund dönemi açıklanırken, Romanilerden söz edilmekte ve bununla ilgili olarak sayfa kenarında şu bilgi verilmektedir:

Bu Romanilerin ibdida-i hurucları ve saltanata gelmeleri nice vaki oldığı ale sebil-l- ihtisâr bu risalenin zahrında beyan olunmuşdur nazar oluna (s. 3)

Buradaki açıklamaya karşın TPF'De Romanılar hakkında her hangi bir açıklamaya rastlanmamaktadır. Yine aynı sayfada *duka'nın boy begi* demek olduğu yazılmıştır. Galya'dan söz edilirken şu cümle kullanılmıştır: *Latince Galus derler horos demek olur.*(s.10)

Clovis döneminde lacivert üzerine zambak işlenmesiyle krallık sancağının ortaya çıktığı belirtilirken de derkenara şu kayıt düşülmüştür:

Ki bil fül Françelülerin sancakları budur.(s. 15)

Yine bu kralın dönemine bağlı olarak "Rum kaysarı"nın krala bir altın taç gönderip onu patritçiyoy kabul etmesiyle ilgili olarak bu sözcüğün açıklaması yapılmaktadır:

Patritçiyoy demek aramızda şehirlümüzden ve akraba ü ta'allukatımızdan birisi ve bir cemiyetün ulusu ki saltanatı lufzî hiraseta eyleye ve konsolosluk başka bir hakimlik mansıbı

dur ki bu isim Romanilerden çıkma dır ki bu zamana dek sürülür.(s. 15) "*Liyôn nâm kaysar padişah*"tan sözedilirken (s. 56) derkenarda "*Liyôn demek arslan demekdür*" kaydı düşülmüştür.

"*Yigirmi dördüncü Françe padişahu Pepin Bref oğlu Şarlmanyeye*"den sözedilirken *bu adın ne anlama geldiği açıklanmaktadır.* (s. 68)

"*manyeye demek azametli demek-dür ammâ nâmi azametli Şarlâ dur Şarlâmanyeye demek azmetli demek olur zira cemi pâdişahlardan bu âzam idi*".

Böyle bir açıklama Charles (Şarliz) adı için de yapılmaktadır:

"*Françe dilinde Şarlizdür âmma Latin dilinde Karluz ve Frenk Karlo derler.*(s. 74).

Yine söz konusu kral Charles II le Chauve'un sıfatı için de benzer bir açıklama yapılmıştır:

Şalve şol kimesneye derler ki başunun öninde sac olmayub buna dahi latin dilinde Kâlvuz derler âmma Frenk Kalve der. (s. 74)

Oldukça ilgi çekici bir derkenar da I. François 'nın "ilmi ziyade sevdiğinden" söz edilirken onun "yedi ulum dahi ihya" eylediği üzerinde durulmakta ve bu yedi ilmin Türkçe karşılıkları da verilmektedir:

Ol yedi ulûm bunlardur gramatika ilm-i maanîdür ve diyaletika ilm-i mantık retorika ilm-i kelam ve muzika ilm-i musiki aritmetika ilm-i muhasebe ceometriya ilm-i hendese astronomiya ilm-i nücumdur. (s. 168) Bunlara "*kefere mabeyininde şana*" fakat "*bizim istilahunuzda ilm tabir*" olunduğu da bu açıklamalar içinde yer almaktadır.

Bu örnekler çoğaltılabilir, nitekim Lebel'in *güzel* (s. 130), San'ın *veli* (s.125), Blansa'nın *beyaz* (s. 125) Şanbelan'ın *odabaşı* (s. 130) Mariye'nin *Meryem* (s. 165) demek olduğu derkenarlarda belirtilmiştir. Son olarak François adı için de uzun bir açıklama yapılmıştır:

"*Françô'ez demek Françe dilince Françesko demekdür nitekim Frânçe Şarliz der âmma Latince Karluz ve Frençe Karlô denilir kim beyanı yukaruda geçdi.*(s. 168)

Dikkati çeken bir başka konu da, kimi yabancı sözcüklerin karşılıkları verilmeden olduğu gibi kullanılmış olmasıdır. Ancak bunların o tarihlerde diğer Türkçe kaynaklarda da kullanılmış olduğunu belirtmek gerekir. Asker anlamına gelen soldat gibi... "*Frizon cinsinden bir soldat anı öldürdi*". (s. 48-115) Şövalyelerden söz ederken de Malta kaval-yerleri (s.112) denilmektedir.

Dikkati çeken bir başka nokta da Fransa'daki din kavgalarından söz edilirken Fransızların aralarında nice ayrılıklar çıktığı belirtilmiş ve araya Kur'an'dan *her hizbin kendi elindeki ile ferah bulacağı* (Kur'an,XXIII,54) anlamına gelen ayet sıkıştırılmıştır. (s.178)

Fransa krallarının sıralamasında aynı adı taşıyanların ilki için birinci değil, *evvelki* sıfatı kullanılmakta ve bundan sonra gelenler ikinci, üçüncü vb. olarak belirtilmektedir. Yalnız Birinci François için *ibtida* sözü kullanılması dikkati çekmektedir. Kralların taşıdıkları sıfatın genellikle Türkçe karşılıklarının verilmesi yoluna gidilmiştir. Clodio le Chevelu = Saçlu

Klavdo, Charles Martel = Maire du palais = vezir, Raoul de Bourgogne = Rişard oğlı Rul, Louis IV d'outremer = Denizgeçdi Dördüncü Luviz, Louis VI le Gros = Mücessem Luviz, Louis VII le Jeune = Taze Luviz, Philippe II Auguste = Hüdaverdi Filipo, Charles V le Sage = Uslu Şarliz vb. bunun yanında kimi kralların sıfatlarının Türkçeleri başlıkta verilmemiş, ancak metinde açıklanmıştır: *Bel Filipo = Güzel Filipo demek olur*, Filipo Lolon, *kim ziyade tavil olmagın Lolon dediler*.

TPFD, daha önce de belirtildiği gibi siyasal ve askeri olayların sıralandığı kronolojik bir eser olarak görülmektedir. Ama yine de eserde feodal yapı, kilise hukuku, kimi kralların yönetsel, kurmsal ve askeri alanda yaptıkları düzenlemeler, kültürel gelişmeler, önemli mimari eserler vb. hakkında önemli ipuçları bulunduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Öte yandan TPFD'de dünya tarihi açısından kimi önemli olayların da zet olarak da olsa işlendiğini görüyoruz. Sözgelimi TPFD Hunlar'dan ve Attila'dan szletmekte ve özellikle Hun sözünün ngrs (Macaristan)'le bağlantısını açıklamaktadır.

"ale'l husus huns taifesi üzere ki bugün ngrs demekle meşhurdur kim bunların serdrlarına Atil derler idi ki Bleda padişahunun karındaşı idi bir azim asker cem eyleyüb Kolnye ve Tirebs memlekelerini ve nice kale'ler dahi fetheylediler...(s. 8)

TPFD'nin dayandığı kaynaklar, Dagoberd I (Evvelki Dagoberd 629-639) zamanında Arabistan'da peygamber Muhammet'in zuhur ettiğini yazmakta ve bu konuda çeşitli rivayetleri de derlemiş bulunmaktadırlar. (s. 34, not:5) Ancak sözkonusu kral döneminin Türkçe çevirisinde böyle bir kayda rastlanmamaktadır. Acaba niçin? Çünkü o dönemde Avrupa ya da Fransız tarihçilerinin Hz. Muhammed'den sözederken sürekli olarak *faux* (düzme) sıfatını kullanmış olmaları, bize öyle geliyor ki bu bölümün atlanmasının ana nedenidir.¹³ Buna karşılık Charles Martel'in İşlamlar zerindeki zaferini anlatan bölümün çevirisi olduğu gibi verilmiş ve hatta bu bölüme bir derkenar yazılmıştır: *[bu zaman ki Şarliz Mrtel zikr olunan İşlam arabları cemien Őehid eyledi bizim ulu peygamberimizin SS hicreti tarihinin yüz otuz dokuz senesi mrr eylemiş idi tammet,s. 58]* Haçlı seferleriyle ilgili olarak arz-ı mukaddes seferi ve arz-ı mukaddesin fethi (s.108-119)'nden dahi sözedilmektedir. Din kavgaları da eserde önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Fransa'yı Saint- Barthlemy (1572) felaketine götürecek gelişmeler ele alınmakta ancak eser 1563 yılı olaylarıyla sona ermektedir.

¹³ Batı dünyasında Ortaçağda Hz. Muhammed ile ilgili bilgi yetersizliği, taassup, Bizans'ın etkisi ve İşlam-Hıristiyan çatışması gibi nedenlerle İşlam peygamberinin olumsuz bir tasviri yapılmıştır. Ancak Rönesansla birlikte özellikle Fransa'da İşlam dünyasına karşı ilgi artmaya başlamış, İşlam tarihi incelenmiş, kütüphaneler Doğudan getirilen yazmalarla zenginleşmiştir. Bütün bunlara bağlı olarak da Hz. Muhammed hakkındaki görüş ve düşüncelerde de temelli bir değişiklik olmuş ve olumsuz bir imgenin yerini giderek bilimsel araştırmalara dayanan bir görüntü almıştır. Bkz. Roger Arnaldez, " L'image du culture française ", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi *Uluslararası Birinci İşlam Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir, 1985, 45-61, Türkçe evirisi, 62-78.

Eserin sonunda kitabın, Feridun Bey'in yönlendirmesiyle Tercüman Hacı Hasan bin Hamza ile Katip Ali bin Sinan tarafından 1572 Mayıs-Ağustos arasında çevirildiğini belirten bir kayıt bulunmaktadır. Ayrıca iç kapakta da Şam Kailesi Ağası [muhafızı] Ömer Ağa'ya Hayrullah Efendizade Ali Ağa'nın zeametine ilişkin bir mektup yazıldığı da ifade edilmektedir. Bunun elbette TPFĐ ile bir ilişkisi bulunmamaktadır.

Kitaptaki bibliyografya bölümüne gelince (s. 182-192) ilk aşamada Fransa'da XVI. yüzyılda ancak 1572'den önce yazılan vekayinamelerin ayrıntılı bir dökümü yapılmaktadır ki, bunlar arasında TPFĐ'nin kaynakları da bulunmaktadır. İkinci olarak kısaltılmış vekayinameler sıralanmıştır. Bunu diğer çağdaş kaynakların bibliyografyası izlemektedir. Bütün bu kaynakların buldukları yerler de gösterilmiştir, zira XVI. yüzyılda basılmış olan kitapların bugün çok nadir olduğunu ve bunların neredeyse bir yazma değeri taşıdığını belirtmeye gerek bile yoktur. Öte yandan her kralın saltanat dönemini kapsayan vekayinameler de kronolojik olarak sıralanmıştır. Dönem ve işlenen konuları içeren zengin bir kaynakçanın da verildiğine de işaret etmek gerekir. Ayrıca her kralın hüküm sürdüğü tarihlerle, kimi önemli olayları özet olarak veren bir liste daha eklenmiş bulunmaktadır. Kaynaklardan yapılan iki sayfalık alıntıda sonra, kitap genel bir dizinle sona ermektedir.

Sonuç olarak şimdiye kadar varlığı bilinen ve tek nüsha olan, ancak üzerinde pek durulmamış bulunan TPFĐ'nin geniş bir kaynak taraması ve değişik bilim adamlarının katkılarıyla bilim dünyasına kazandırılması yolunda gösterilen emeği ve çabaları saygıyla selamlıyoruz. Eserin günışığına çıkmasındaki en büyük payın da Jean-Louis Bacqué-Grammont'a ait olduğunu da bir kez daha belirtmekle yetiniyoruz.

Zeki ARIKAN

Halil SAHİLLİOĞLU, *Studies on Ottoman Economic and Social History*, İstanbul 1999, 221 s., IRCICA yayını

Osmanlı arşivindeki çalışmaları ile akademik çevrelerin haklı takdirini kazanmış olan Prof. Dr. Halil SAHİLLİOĞLU'nun 6 adet bildirisi ve bir makalesi İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) tarafından kitap formunda ilim dünyasının istifadesine sunulmuş bulunmaktadır. İngilizce metinlerden meydana gelen bu eser, Osmanlı Tarihi'nin az bilinen yönleri üzerinde dikkat çekici, yeni araştırmalara yöneltici konuları ihtivâ etmektedir. Sayın Sahillioğlu'nun Önsöz'deki ifadesi ile;

"Osmanlı iktisat ve toplum tarihinin yapısı ile yakından ilgili periyodik olaylar, para ve tedâvül sorunu, darp tekniği, Hazine gelir ve giderlerinin oluşumu ve yapısı gibi iktisat ağırlıklı araştırmalar yanında, iktisadî bakımdan ve toplum yaşamındaki yeri ile kölelik kurumunun ele alındığı, araştırmalar olup zaman bakımından XV-XVIII. yüzyılları kapsamaktadır. Bir araştırma ise yakın tarihimizle ilgili olup XIX. yüzyıl sonuna ait bir vilâyet merkezi